

УДК 343.98

ХАРАКТЕРИСТИКА ОБСТАНОВКИ ВЧИНЕННЯ ПРИХОВУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Дмитро ЧЕТВЕРТАК,

ад'юнкт

Харківського національного університету внутрішніх справ

SUMMARY

In this article on the basis of analysis of judiciary literature the situation of crime commitment is determined as a system of physically material and social conditions of environment chosen by a criminal. It is determined by all elements of crime commitment which causes the method of its investigation. It is mentioned that qualitative and quantitative content of structure elements of crime commitment surrounding depends on types of crimes. The analysis of judicial inquiry practice made it possible to distinguish the following physically-material and social-psychological elements of concealing of crime commitment: the place, time, weather conditions, surrounding objects, evaluation conditions of life and financial possibilities of the criminal, his relationship with another criminal and psychological surrounding (situation).

Key words: surrounding of crime commitment, elements of concealing crimes, criminal characteristics of crimes, investigation of crime concealing, criminalistics method.

АНОТАЦІЯ

У статті на підставі аналізу юридичної літератури обстановку вчинення злочинів визначено як систему обраних злочинцем чи об'єктивно його оточуючих фізично-матеріальних та соціальних умов середовища, у яких відбувається злочин та детермінується всі елементи злочинного діяння, що обумовлює методику його розслідування. Відзначено, що кількісний та якісний склад структурних елементів обстановки вчинення злочинів залежать від видів злочинів. Аналіз матеріалів слідчо-судової практики дозволив виділити такі фізично-матеріальні та соціально-психологічні елементи обстановки вчинення приховування злочинів: місце, час, погодні умови, оточуючі предмети, ціннісна орієнтація, соціально-побутові та фінансові умови злочинця, його стосунки із злочинцем причинного злочину, психологічна обстановка.

Ключові слова: обстановка вчинення злочину, елементи обстановки приховування злочинів, криміналістична характеристика злочинів, розслідування приховування злочинів, криміналістична методика.

Постановка проблеми. Кримінальні правопорушення завжди вчиняються та приховуються в конкретних, реально існуючих умовах дійсності й тому обстановка вчинення злочину цілком обґрунтовано є одним із найважливіших елементів їх криміналістичної характеристики, у тому числі й приховування злочинів. Завичай розслідування злочинів починається із сприйняття та вивчення обстановки, у якій вони були вчинені, що, як правильно вказує В.Ф. Єрмолович, допомагає скласти уявлення про мотиви, цілі, способи, суб'єкти та механізми їх вчинення [1, с. 167–168].

У криміналістиці загальнотеоретичні проблеми обстановки вчинення злочинів як елемента їх криміналістичної характеристики досліджували Р.С. Белкин, І.М. Букаева, А.М. Васильєв, В.К. Гавло, І.Ф. Герасимов, Л.Я. Драпкин, В.Я. Колдін, О.М. Колесніченко, В.О. Коновалова, В.С. Корноухов, В.П. Лавров, В.О. Образцов, М.П. Яблоков та інші. Окрім того, обстановка як елемент криміналістичної характеристики була предметом дослідження в методиках розслідування окремих видів злочинів, що розроблялися В.П. Бахіним, А.Ф. Волобуєвим, В.Ф. Єрмоловичем, В.О. Маляровою, В.І. Куликовим, О.С. Саїнчиним, Р.І. Степанюком, А.Н. Халіковим та іншими.

Наразі в криміналістичній літературі відсутні дослідження з методики розслідування приховування злочинів, передбачених статтею 396 Кримінального кодексу України, і, відповідно, не розроблена криміналістична характеристика цього виду злочинів, не визначена їх типова обстановка.

Тому **метою статті** є розробка елементів обстановки вчинення приховування злочинів та розкриття їх змісту.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що в юридичній літературі з другої половини ХХ століття по-

чалось детальне дослідження обстановки вчинення злочинів. На ранніх етапах досліджень обстановку вчинення злочинів розуміли переважно у вузькому значенні та зводили її до обстановки місця події [2, с. 75; 3, с. 13–17]. З розвитком криміналістичної методики такий елемент криміналістичної характеристики злочинів почали визначати в широкому розумінні як сукупність матеріальної обстановки місця події й обставин, умов зовнішнього середовища скоєння злочину [4, с. 13].

Однак на сьогодні серед учених немає єдиної думки щодо визначення поняття обстановки вчинення злочинів, її структури.

Так, А.М. Васильєв і М.П. Яблоков, даючи визначення обстановки вчинення злочинів, одними з перших виділили обов'язковими її елементами поведінку учасників та психологічні зв'язки між ними [5, с. 125].

Натомість В.І. Куликов усі елементи обстановки вчинення злочинів об'єднав у дві групи та визначив, що обстановка вчинення злочинів – це система, яка обмежена просторово-часовими рамками конкретної події злочину, що включає в себе матеріальні (природні та техногенні) та соціально-психологічні елементи об'єктивно оточуючого злочинця та спеціально обраного, пристосованого їм середовища, у якому відбувається злочинне діяння, впливає на формування всіх його структурних елементів та детермінує характер поведінки співучасників злочину й відповідно обумовлює методику розслідування злочину [6, с. 45]. Аналізуючи таке визначення, погоджусь з вченим, що злочинець діє не тільки в обстановці, яка склалася, але й може обирати та пристосовувати її для досягнення злочинного результату.

Порівняно з попередніми визначеннями В.Ф. Єрмолович надав усичене поняття обстановки злочинів без

перерахування структурних елементів та визначив її як систему умов й обставин, яка обумовлена різного роду взаємодією між собою до, під час і після скоєння злочинів об'єктів (предметів), явищ, процесів за часом і місцем, а також суб'єктом злочинів та іншими особами, що впливають на настання злочинного результату й ухилення винного від кримінальної відповідальності та покарання [1, с. 180]. Загалом погоджуючись із точкою зору автора про те, що обстановка вчинення злочину повинна розглядатися не тільки під час безпосереднього його вчинення, але й на етапах підготовки та приховання, хочемо зауважити, що, на наш погляд, з метою розробки криміналістичної характеристики злочинів доцільно обмежитися тільки вивченням обстановки вчинення злочинів.

Аналізуючи різні точки зору криміналістів щодо визначення поняття обстановки вчинення злочину, ми приходимо до висновку, що найбільш вичерпний перелік елементів обстановки вчинення злочинів наданий І.М. Букаєвою. Так, автор під обстановкою вчинення злочинів розуміє форму взаємозв'язку фізичного та соціального середовищ у реалізації механізму злочинів, що формує об'єктивні закономірності їх функціонування, розвиток злочинних намірів або відмови від злочинів і є відбивною системою протиправної поведінки, за закономірностями якої на основі комплексу слідів створюється ретроспективна модель злочинів у процесі її розслідування, виявляються внутрішні зв'язки, умови та причини злочинів, обумовлюються прийоми застосування криміналістичної техніки, тактики й методики розслідування [4, с. 47].

На нашу думку, визначаючи поняття обстановки вчинення злочинів, необхідно звернутися до семантичного значення слова «обстановка». У тлумаченому словнику української мови обстановка визначається як сукупність умов, у яких що-небудь відбувається; умови життя когось-небудь; становище на місці воєнних дій, зумовлено їх протіканням, співвідношенням бойових сил, їх розташуванням, характером місцевості тощо; меблі, оздоба та предмети побуту, якими обставлено й прикрашено приміщення, житло [7].

Викладене дозволяє нам обстановку вчинення злочинів визначити як систему обставин злочинцем чи об'єктивно його оточуючих фізично-матеріальних та соціальних умов середовища, у яких відбувається злочин та детермінується всіма елементами злочинного діяння, що обумовлює методику його розслідування.

Визначаючи структурні елементи обстановки вчинення злочинів, зауважимо, що їх кількісний та якісний склад буде залежати від видів злочинів. Так, В.Д. Берназ, досліджуючи обстановку вчинення крадіжок, до її структури відносить такі елементи: а) матеріальне середовище, тобто час, місце, об'єкт, макро- і мікропогодні умови; б) організаційно-управлінське середовище, тобто виробничо-функціональні об'єкти, правоохоронні елементи; в) соціально-психологічне середовище: мікроклімат у колективі за місцем роботи, ціннісну орієнтацію, психологічну обстановку за місцем проживання [8, с. 45].

А.Н. Халіков до елементів обстановки вчинення садових насильницьких злочинів, що вчиняються в правоохоронній сфері, відносить час, місце, об'єкт злочинного посягання, склад співучасників, характер їх відносин між собою та з іншими особами, які їх оточують, матеріальні елементи навколишнього середовища, а також зв'язки та залежності, які існують між ними [9, с. 95].

Досліджуючи обстановку вчинення приховування злочинів, вважаємо за доцільне виділити такі її елементи:

матеріально-фізичні та соціально-психологічні елементи. Серед матеріально-фізичних ми виділяємо місце та час, погодні умови, оточуючі предмети (знаряддя та засоби). Серед соціально-психологічних – ціннісну орієнтацію, соціально-побутове та фінансове становище злочинця, стосунки із злочинцем причинного злочину, психологічну обстановку та психологічний стан учасників кримінального правопорушення.

Зауважимо, що найбільшу увагу в юридичній літературі приділено таким елементам обстановки вчинення злочинів, як місце та час. Зокрема, це пояснюється тим, що такі елементи є предметом доказування та невід'ємною частиною об'єктивної сторони кримінальних правопорушень.

Досліджуючи обстановку вчинення приховування злочинів, відзначимо, що особливістю місця їх вчинення є те, що комплекс дій із приховування злочину часто відбувається в декількох місцях. Наприклад, предмет злочинного посягання, труп та знаряддя злочину були сховані в різних місцях. Результати узагальнення практики розслідування приховування злочинів свідчать про те, що часто приховування злочинів починається з місця вчинення причинного злочину. Окрім того, об'єкти приховування можуть переховуватися декілька разів.

Матеріали слідчо-судової практики свідчать, що типовими місцями приховування злочинів, які вчинено шляхом неповідомлення про злочин та приховування трупа, є ділянки місцевості, що рідко відвідуються людьми. До таких місць належать лісиста місцевість, береги водойм, самі водойми, смітники та чагарники біля них, окраїни парків у містах. Як правило, злочинці в таких місцях вдаються до приховування трупа чи його частин шляхом закопування, утоплення. Неповідомлення є випадки, коли труп залишають просто неба, прикривши його гілками чи сміттям. Окрім того, місцем приховування трупа може бути також місце проживання потерпілого, особи, що спричинила його смерть, а також місце проживання приховувача.

Типовими місцями приховування злочинів, які вчинені шляхом неповідомлення про злочин та приховування предмета злочинного посягання, є житло приховувача (будинок, квартира, інші будівлі та територія господарства); лісопосадки та ліси; транспортні засоби приховувача.

Типовими місцями приховування злочинів, які вчинені шляхом неповідомлення про злочин та приховування його знарядь і засобів, є смітники, чагарники, помешкання та інші приміщення приховувача, а також територія, на якій учинений причинний злочин. Хочемо відмітити, що, визначаючи місце приховування знарядь та засобів вчинення злочинів, приховувач приймає до уваги їх цінність, габарити, зовнішній вигляд та властивості. Наприклад, вогнепальну зброю приховувач, як правило, не знищує, а зберігає за місцем свого проживання чи в іншому місці. Крім того, матеріали слідчо-судової практики свідчать, що приховувач вдається до повторного приховування знарядь і засобів вчинення злочину, коли довідується про те, що правоохоронці запідозрили його в зберіганні таких знарядь та засобів.

Характеризуючи місце приховування слідів злочину, відмітимо, що найчастіше місцем їх приховування є місце вчинення причинного злочину. Зауважимо, що приховування слідів відбувається майже одразу після вчинення причинного злочину.

Типовими місцями приховування злочинів, що вчинені шляхом неповідомлення про злочин та приховування особи злочинця, є місце проживання самого приховувача,

орендовані ним квартири. Слід зазначити, що особа, яка вчинила тяжкий чи особливо тяжкий злочин, переховується подалі від місця вчинення злочину, тому нерідко місцем переховування обирається інший населений пункт, а також сільська місцевість. Окрім того, місцем приховування можуть бути також транспортні засоби приховувача, коли останній перевозить злочинця.

Характеризуючи місце вчинення приховування злочинів, зазначимо, що суттєве значення мають природні та штучні елементи місцевості, до яких належать такі: 1) рельєф (гори, улоговина, лощина тощо); 2) ґрунтово-рослинний покрив (ліс, чагарник, трав'яний покрив, болото, степ); 3) води (річка, озеро, канал, канава); 4) мережа доріг (залізниця, автомагістралі, автомобільні дороги); 5) населені пункти. Відзначимо, що для обстановки вчинення приховування злочинів ґрунтово-рослинний покрив, води та населений пункт виходять на перший план за значимістю, а мережа доріг та рельєф відіграють другорядну роль.

Аналіз вивчених кримінальних проваджень із розслідування приховування злочинів показує, що найчастіше місцем приховування злочинів є населені пункти (92,2%). У населених пунктах обстановка вчинення приховування злочинів зумовлюється наявністю та характеристикою сільбищних, виробничих та ландшафтно-рекреаційних територій. Так, до сільбищних територій відносять ділянки житлових будинків, громадських установ, будинків і споруд, площі, парки, сади, сквери, бульвари, інші об'єкти зеленого будівництва й місця загального користування [10].

До виробничих територій належать промислові підприємства та пов'язані з ними виробничі об'єкти, санітарно-захисні зони промислових підприємств, споруди зовнішнього транспорту та шляхів позаміського й приміського сполучення внутрішньоміської вулично-дорожньої й транспортної мережі [10].

Ландшафтно-рекреаційні території – це парки, лісопарки, міські ліси, ландшафти, що охороняються, землі сільськогосподарського використання та інші угіддя, які формують систему відкритих просторів; заміські зони масового короточасного та тривалого відпочинку, міжселищні зони відпочинку; курортні зони [10].

Слід зазначити, що найчастіше приховування злочинів відбуваються на сільбищних територіях (84,7%). Значно менше приховування злочинів відбувається на виробничих (6,8%) та ландшафтно-рекреаційних (8,5%) територіях населених пунктів.

Відмітимо, що обстановка приховування злочинів обумовлюється не тільки місцем, а також часом, тривалістю вчинення приховування злочинів. У юридичній літературі час вчинення злочину розуміється в широкому значенні й може характеризуватися природними (пори року, нічний або денний час доби тощо), фізичними або астрономічними (години, хвилини, секунди), календарними (день тижня, число, місяць, рік), соціальними чинниками (вихідні, робочі, святкові дні, фінансово-економічна криза, розклад руху транспорту та інші) тощо.

Характеризуючи час як елемент обстановки вчинення приховування злочину, зауважимо, що досліджувані злочини вчиняються найчастіше в темний час доби.

Окрім того, обираючи спосіб приховування, приховувач діє залежно від погодних умов, які склалися у зв'язку з порами року. При цьому злочинці здебільшого обирають найлегший спосіб приховування відповідно до погодних

умов. Так, приховування трупу чи його частин шляхом заволодіння приховувач найчастіше вчиняє у відносно теплу пору року при температурі, коли ґрунт не є мерзлим. До приховування трупу у водоймі злочинець вдається тоді, коли вона не вкрита льодом.

Характеризуючи приховування злочинів, які вчинені шляхом неповідомлення про злочин та приховування предмета злочинного посягання, зазначимо, що найчастіше схованки викраденого майна злочинці обирають та обладнують з урахуванням погодних умов та якостей викрадених предметів, щоб не допустити їх псування.

Матеріали слідчо-судової практики свідчать, що обставинку приховування злочинів становлять також оточуючі предмети. Наприклад, наявність транспортного чи іншого механічного засобу обумовлює приховування трупу без його розчленування. І навпаки, відсутність таких засобів спонукає злочинця до розчленування трупа з метою полегшення його переміщення.

Окрім матеріально-фізичних елементів обстановки вчинення злочинів існують і соціальні елементи, серед яких ми виділяємо соціально-психологічну природу елементів обстановки вчинення злочинів. Під соціально-психологічними елементами розуміються психологічні стани й поведінка, особливо неправомірна, що є обставинами, умовами, які виступають зовнішніми факторами щодо злочинця, й були використані або пристосовані ним для реалізації злочинного наміру [4, с. 58–59]. Розкриваючи соціально-психологічні елементи обстановки, погоджуємося з В.С. Корноуховим, який до них відніс мікроклімат у трудовому колективі, ціннісну орієнтацію, психологічну обстановку за місцем проживання [11, с. 13].

Характеризуючи соціально-психологічну складову обстановки приховування злочинів, відзначимо, що найчастіше злочинець вдається до приховування злочину на прохання особи, яка вчинила злочин, що приховується. Погодження на приховування кримінального правопорушення пояснюється особливостями їх міжособистісних відносин. Найчастіше вони характеризуються спільним побутом, дружбою. Нерідко приховувач є коханцем особи, яка вчинила злочин, що приховується.

На дії приховувача впливає також його ціннісна орієнтація та орієнтація соціальної групи, яка супроводжує його життєдіяльність. Так, здебільшого приховувач та його оточення належать до так званого кримінального елемента з попереднім злочинним досвідом. Аналіз слідчо-судової практики розслідування досліджуваних злочинів свідчить, що нерідко приховувач й особа причинного злочину попередньо були засуджені за корисливі, насильницькі злочини та злочини, які пов'язані з незаконним обігом наркотичних речовин. Відповідно, злочинний досвід приховувача та досвід близького злочинного оточення впливають на характер вчинення приховування злочинів. Прикладом може слугувати психологічна стійкість приховувача щодо приховування трупу з його розчленуванням.

Непоодинокими є випадки, коли особа вдається до приховування під дією психологічного впливу злочинця, який вчинив тяжкий чи особливо тяжкий злочин. Насамперед це стосується випадків, коли приховувач був присутнім під час вчинення причинного кримінального правопорушення (особливо під час вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи), коли приховувач перебуває в стресовому стані. У такому разі особа, щоб уникнути конфлікту із злочинцем причинного злочину, допомагає приховати йому злочин, оскільки остерігається агресії щодо себе.

Крім того, скрутне соціально-побутове та фінансове становище нерідко підштовхує приховувача до вчинення кримінального правопорушення, формуючи в нього корисливий мотив. Особливо це стосується приховування злочинів, що вчинюються шляхом неповідомлення про злочин та приховування предмета злочинного посягання. Слідчо-судова практика свідчить, що вказаним способом було вчинено 65,9% приховувань злочинів саме з корисливих мотивів, серед яких 66,6% вчинені особами, які непрацевлаштовані та не мають постійних джерел заробітку.

Висновки. Обстановка вчинення приховування злочинів – це система обраних злочинцем чи об'єктивно його оточуючих фізично-матеріальних та соціальних умов середовища, що характеризуються місцем, часом, погодними умовами, оточуючими предметами (знаряддями та засобами), ціннісною орієнтацією, соціально-побутовим та фінансовим становищем злочинця, його стосунками із злочинцем причинного злочину, психологічною обстановкою, а також детермінують злочинне діяння й обумовлюють методику його розслідування.

Знання характеристики обстановки вчинення приховування злочинів допомагає встановити спосіб вчинення злочину, його сліди, особу злочинця та інших учасників, умови й причини вчинення злочину обрати ефективні методи розслідування.

Перспективою подальших криміналістичних досліджень злочинної діяльності з приховування злочинів є подальша розробка таких елементів її криміналістичної характеристики, як слідова картина злочину та особа злочинця.

Список використаної літератури

1. Ермолович В.Ф. Криміналістическая характеристика преступлений / В.Ф. Ермолович. – Минск : Амалфея, 2001. – 304 с.

2. Якимов И.Н. Криминалистика. Уголовная тактика / И.Н. Якимов. – М., 1929. – 496 с.

3. Ильченко Ю.И. Тактические приемы исследования материальной обстановки места происшествия : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Ю.И. Ильченко. – Алма-Ата, 1965. – 25 с.

4. Букаева И.Н. Обстановка совершения преступления, получение и использование информации о ней при расследовании уголовных дел : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / И.Н. Букаева. – Тюмень : РГБ, 2006. – 222 с.

5. Васильев А.Н. Предмет, система и теоретические основы криминалистики / А.Н. Васильев, Н.П. Яблоков. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 144 с.

6. Куликов В.И. Обстановка совершения хищений государственного и общественного имущества как объект специального криминалистического исследования / В.И. Куликов // Методика и психология расследования хищений государственного и общественного имущества : сб. научных трудов. – Свердловск, 1986.

7. Словник української мови : в 11 т. – 1974. – Т. 5. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/obstanovka>.

8. Берназ В.Д. К вопросу о понятии обстановки совершения краж социалистического имущества на морском транспорте / В.Д. Берназ // Криминалистика и судебная экспертиза. – Вып. 31. – К. : Вища шк., 1985. – С. 44–47.

9. Халиков А.Н. Должностные насильственные преступления, совершаемые в правоохранительной сфере: характеристика, психология, методика расследования / А.Н. Халиков. – М. : Волтерс Клувер, 2011. – 544 с.

10. Наказ Державного комітету України у справах містобудування і архітектури № 44 від 17 квітня 1992 року «Містобудування. Планування і забудова міських і сільських поселень» [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://ua-info.biz/legal/basegi/ua-rmpwhr/index.htm>.

11. Корноухов В.Е. Понятие объекта и предмета науки криминалистики / В.Е. Корноухов // Курс криминалистики. Общая часть / под ред. В.Е. Корноухова. – М. : Юристъ, 2000.